

Már a század elején egyre erősödött az a felismerés, hogy Tatát a „Vizek városát” természeti szépségei és történeti levegőt árasztó műemlékei miatt Komárom megye egyik idegenforgalmi és kulturális központjává kell tenni. Ez az elgondolás a 30-as években csak erősödött és bizonyos eredményeket is hozott, de a sikeres kibontakozást — ugyanúgy mint Tata városi fejlődését — az akkori gazdasági viszonyok, az Esterházy birtok léte és a II. világháború kitörése megakadályozta. Így jött létre az a sajátos helyzet, hogy még a közelmúltban is, a város jellegzetes, XVIII–XIX. századi hangulatot idézett.

Néhány évvel ezelőtt az új lakóházak és középületek építésével és a közművesítéssel Tata elindult a modern városfejlődés útján. A város képe most már szinte napról napra változik és az előzetes tervek azt mutatják, hogy az elkövetkezendő 10 évben gyökeres átalakulás várható.

Ez az öröndetes folyamat azonban nagy felelősséget ró a Városi Tanácsra, a tervezőkre és a műemlékekkel foglalkozó szakemberekre is. A város modern fejlesztésénél ugyanis nemcsak azt kell figyelembe venni, hogy az újonnan emelt épületsorok funkciójukban megfeleljenek a modern élet követelményeinek, hanem azt is, hogy a meglévő műemlékekkel harmonikus egységet alkotva megőrizzék a városkép egyéni arculatát.

A városfejlesztési terv ismeretében szeretnénk a tervezés néhány pozitív és negatív következményével foglalkozni.

Mindenekelőtt figyelembe kell venni a későbbi építkezéseknél a város különleges sajátosságát, ami egyben legfőbb vonzereje is, hogy az Óreg-tó és a Cseke-tó védett parkjaival a várossal közvetlen közelségben, mintegy Tata szívében helyezkedik el. Ez a körülmény, mint ahogy a múltban, a jövőben is határt szab a beépítés módjának és mértékének.

Részben ennek a természeti adottságnak a következménye, hogy a több évszázados történeti fejlődés eredményeképpen a mai Tata két településből alakult ki és két központját meg is őrizte. Így műemlékeit sem egy bizonyos összefüggő területen találjuk, mint például Győrben vagy Sopronban, a régi belváros emlékeként, hanem elszórtan, szinte egy-egy külön egységet alkotva. E két település között, azokat korábban elválasztva, most összekötve helyezkedik el a vár, mely történeti múltját tekintve is legjelentősebb műemlékünk. A városrendezés ezeket a városképi jellegzetességeket nagyrészt szem előtt tartva alakította ki az új épületcsoportok elhelyezését. A városfejlesztés távlati tervei nagyon helyesen új beépítésekkel nem zavarják a vár és a volt Esterházy kastély (Városi Kórház) műemléki egységét, a volt Piarista rendház (Iparitanulói-intézet) közvetlen környékét és a Cseke-tóhoz tartozó Néppark természetvédelmi és műemléki értékeit.

A Megyei és Városi Tanács évről évre arról is gondoskodik, hogy azok a kiemelkedő jelentőségű műemléképületek, amelyek a múltban betöltött funkciójukat elvesztették, a fejlődő város életében megfelelő szerepet kapjanak. Ebben a szellemben kapott helyet a várban a Kuny Domokos Múzeum, melynek feladatai az Országos Műemléki Felügyelőség által végzett helyreállítás után jelentősen megnövekednek. Így lett a volt Esterházy kerti lak megfelelő helyreállítás után a Megyei Múzeumi Szervezet központja. Szerencsésen oldódik meg az új városkép kialakítása után a malmok megváltozott szerepe is. A már ipari szempontból jelentőségüket veszített vízimalmok a XIX. századig fontos helyet töltöttek be Tata gazdasági életében, ma pedig sajátos építészeti formájukkal értékes részét képezik a város műemlékeinek. Ezeknek a szempontoknak a felismerésével jelentős előrelépés történt a malmok új felhasználásában. A Miklós-malomból néprajzi, a Cifra malomból malomtörténeti múzeum lesz. A Nepomucenus malomban — külsejét változatlanul hagyva — főleg tekintettel a nyári idegenforgalomra, nagyobb éttermet létesítenek. A Pötörke malom mint műszaki klub vagy halászcserda működik tovább, a Berta malomból pedig ifjúsági klub lesz. Így sikerül a számos malomból legalább a legjelentősebbeket megmenteni a későbbi korok számára.

Korántsem ilyen megfelelő azonban az Esterházy kastély felhasználása, ahol a felszabadulás után a Városi kórház kapott helyet. Fellner Jakab építőművészetének e jelentős alkotásán a jelenlegi körülmények között a kíváncsok műemléki helyreállítást sem lehet minden szempontból kielégítően végrehajtani, már csak a pénzügyi keretek miatt

1. Tata, az Ady Endre utca bontása az építkezések előtt

sem, ugyanakkor egy modern kórház követelményeit sem tudja kielégíteni. Bár egy új kórház létesítése jelentős beruházással jár, reméljük, hogy a távolabbi tervekkel ez is megvalósul, és a kastély is olyan feladatot kap, melyben a műemléki jelentőség és a belső felhasználás szempontjai egyaránt összehangolódnak.

A városfejlesztési terv keretében már elkészült a Bartók Béla úti lakótelep házsora, amellyel a Kapucinus templom és a vár közötti terület épült be. Egyszerű modern formáival nemcsak az eddig üres területet tölti be, de harmonikusan kapcsolódik a műemléki környezethez is.

Ugyanezt mondhatjuk a várral átellenben felépült Megyei Művelődési Központról. A tervek szerint a közeljövőben itt felépülő rendelőintézet, iskola és autóbusz pályaudvar sem fogja zavarni a vár és a Cifra malom romantikus környezetét.

Az elképzelések szerint az Ady Endre utca, amelyen jelenleg a budapest—bécsi műút halad keresztül jelentős része lesz a kialakítandó új városközpontnak. Ez önmagában helyes lenne, azonban az sajnálatos, hogy az új lakó- és üzletházak építésének egy sor XVIII–XIX. századi műemlék lakóépület áldozatul esne.

Azzal számolnunk kell, hogy egy új városközpont kialakításánál az összes műemlék épületet nem menthetjük meg. Ezért járult hozzá az Országos Műemléki Felügyelőség az Ady Endre utca 1, 3, és 5. szám XVIII. századi épületek lebontásához. Az már azonban semmiképpen sem helyeselhető, hogy az utca páratlan oldalán és a Tópart utcán minden műemléket modern házakkal helyettesítsenek.

Ugyancsak nem tartjuk megfelelőnek a Felszabadulás és Fazekas utca hangulatos és szép műemlék épületeinek ilyen célból való lebontását sem.

Ha ezek a tervek így valósulnának meg, féltő, hogy a rangosabb, megmaradó műemlékek is gyökeretelennek válnának, mivel a szemlélő — ezeket az épületeket összekapcsoló, kisebb műemléki lakóházak hiányában — nem tudná nyomon követni a városfejlődés hosszú, évszázadok alatt kialakult elvét és irányát, amely minden régi városnál megtalálható.

Úgy gondoljuk, hogy többet nyújtanánk az utókornak, ha a városfejlesztésnek ez a szakasza úgy módosulna — a lehetőségek gondos mérlegelésével —, hogy elsősorban nem a műemléki épületek lebontásával, hanem a múlt századi és század eleji jellegtelen és elavult épületek felszámolásával adna helyet az új létesítményeknek.

Különösen megvalósítható ez olyan nagy kiterjedésű városoknál, mint Tata.

Nem hisszük, hogy az újonnan kiépített utcásorok önmagukban olyan élményt nyújtanának, mint a műemléki épületekkel harmonikusan tagolt modern emeletes épülethegységek, melynek kontrasztja nemcsak a modern esztétikai követelményeket elégítik ki, hanem érzékeltetné a város történeti atmoszféráját is.

Különösen fontos ez a városközpontban, vagy főútvonalon, amelyeknek elsősorban kell megmutatniuk a város sajátos jellegét.

Tudjuk, hogy a fenti elgondolások megvalósításával történő tervezés számos problémát jelent, mind a beruházó intézmények, mind a tervezőknek, de úgy véljük, hogy

2. Tata, Miklós-malom

3. Tata, harangláb és Kapucinus templom, háttérben a Bartók B. úti lakótelep

a műemlékek vonzó hatása és történeti értéke miatt ezt mindenhol figyelembe kellene venni, különösen egy olyan városban, amely idegenforgalmi jelentőségét is növelni szeretné.

Nagyon örvendetes, hogy szemlélteti és részesei lehetünk Tata egyre növekvő szerepének és városiasodásának. Szeretnénk, ha a tervek megvalósulása úgy történne, hogy a szükséges módosulások mind a műemlékek kedvelőinek, mind a modern formák híveinek megelégedésére szolgálnának.

Bíró Endre

A TATAI VÁR FELTÁRÁSA

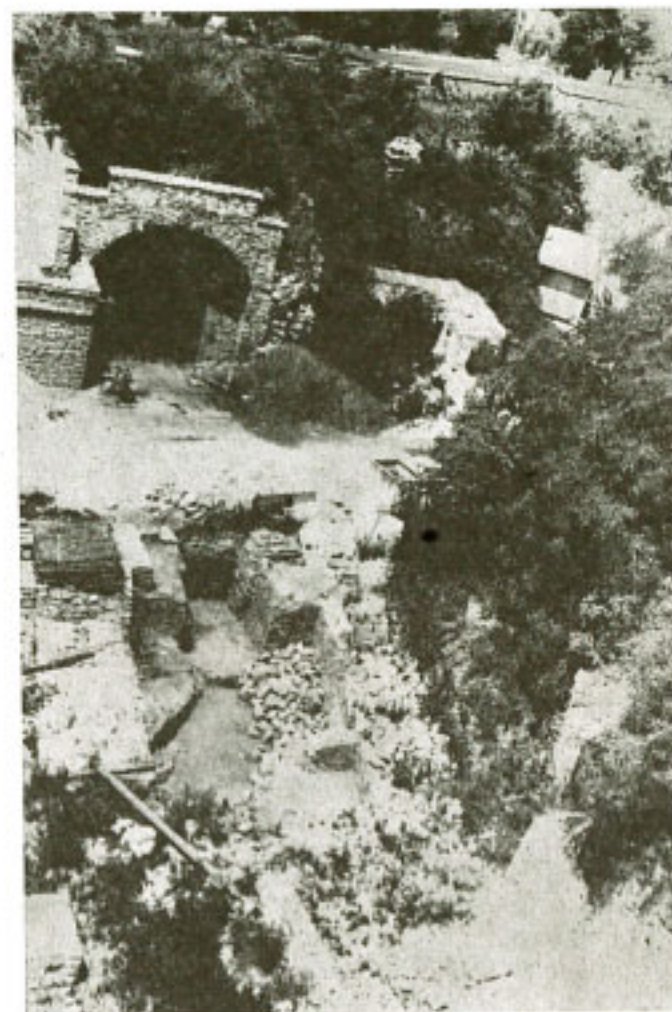
Tatának egyetlen megmaradt középkori műemléke, mely elhelyezkedése miatt is központi helyet foglal el a városban, a vár. Romantikus épületcsontja mindamellett keveset árul el az eredeti középkori vár formájáról, szerkezetéről. Valójában talán egyetlen várukn sem szenvedett el annyi átépítést, átalakítást, mint éppen a tatai. A török-kori bontások és építkezések után a XIX. századi Esterházy-féle átépítések neo részletei szinte teljesen elfedik a még megmaradt középkori maradványokat is. Már a század elején, Tata idegenforgalmi felfedezésekor sokat emlegetik az ásatások szükségességét.

A XVI. század végén a tatai várról is készült egy részletes felmérés, mely az újabb megállapítások szerint Giulio Turco olasz hadmérnök munkája.¹ Az ásatások megkezdése előtt a várral foglalkozó történeti munkák ezt az alaprajzot vették figyelembe, típusának meghatározásánál. E szerint a tatai vár a szabályos alaprajzú, belsőtoronyos várak típusához tartozik.² Az alaprajz szerint legközelebbi párhuzama a diósgyőri vár. Török kori továbbépítésének részben már a rajz elkészítésének idején megvalósult, részben csak tervezett részletei is leolvashatók az alaprajzról. A vár ásatásának megindításakor is ez volt a legbiztosabb támpontunk. A XVI–XVII. századi metszettek megbízhatósága ugyanis nem igazolható, csak a külső bástyákra vonatkozóan.

A XV. századi történetírók leírásaiból csak arról értesülhetünk, hogy Tatán nagyon szép királyi nyaralópalotája volt Zsigmondnak, melyet Mátyás király reneszansz ízlés szerint átépíttetett.³ Leírásaikban megegyeznek abban, hogy a környezet szépségeihez méltóképpen alakították ki építészeti szempontból a királyi vadászkastélyt.

A várra vonatkozó okleveles adatok száma elég nagy, de inkább csak a XV–XVI. századra vonatkoznak. Nincsen írásos adatunk a vár eredetére, legkorábbi épületének építési idejére vonatkozóan. Így a várral foglalkozó kutatók is csak feltételezésekre szorítkozhattak az ásatás megkezdése előtt. E feltételezések szerint a vár első formája egy lakótorony lett volna, melyet a Komárom megye nagyrészt birtokló Csák nemzetség építtetett.⁴ Ebből épült volna Zsigmond király idején a szabályos négyszög alaprajzú, négy saroktoronyos gótikus palota.

1. Középkori kaputornyok alapjainak kibontása

Az ásatás legfontosabb feladata tehát a vár mintegy háromnegyed részének megkeresésén kívül, a vár első építési idejének legvalószínűbb időpontját meghatározni, lehetőség szerint ennek az épületnek formáját is megállapítani.

Az ásatás 1965-ben kezdődött meg az Országos Műemléki Felügyelőség ásatási és helyreállítási programjának keretében. Első, 1970-ig tartó szakaszában a középkori vár-épület és védelmi rendszer feltárását végeztük el, azaz a várak két szakaszának feltárását kezdtük meg. Az ásatás eredményeinek és az írott források összevetésének eredményeképpen a feltárt romterületen négy építési periódust különíthetünk el:

I. A ma is álló épületrész belsejében végzett alapozás és falkutatások vezettek el az első periódus meghatározásához. Az irodalomban előforduló lakótorony meglétét semmi sem igazolta. A ma álló tornya a várnak (amellyel a kezdeti lakótoronyt azonosították) eredetileg nem volt torony, hanem a várépület egyik helyisége, melynek külső fala a várkapolna keleti falával volt azonos. Ezt csak az Esterházy-féle átépítés idején alakították toronnyá. Az valóban igaz, hogy az első periódus egy toronnyal is rendelkezett, melynek alapozása azonos a későbbi várépület délkeleti tornyával. Az első periódus e toronyból és a hozzá észak felé és dél felé kapcsolódó épületszárnyból állt. Az épületszárnyak alapozását a jelenlegi belső épületsíktól mintegy 50 cm-re találtuk meg. A tóparti rész egyes falszakaszai a későbbi építkezésekbe azonos módon kerültek át. A magas szikla alap miatt régészeti leletek egyáltalán nem segíthettek a kor meghatározásban, csak közvetett bizonyítékok keresésével juthattunk tehát eredményre. A történeti adatokból valószínűnek látszik, hogy ez a várépület a XIV. század második felében épült, amikor Tata birtokosa Lackfy István vajda, majd későbbi nádor volt.⁵ Az építkezés valószínűleg az ő személyéhez kapcsolható.

II. A második építési periódus 1397–1411 közé tehető, Lackfy meggyilkolása után a többi birtokokkal ellentétben, melyeket új híveinek ajándékozott a király, Tatát magának tartotta meg. Bár tatai látogatásairól már korábban is tudunk, csak egy 1411-es oklevelet keltez kimondottan a tatai várból.⁶ Feltételezhetjük, hogy a Lackfy-féle épület nagyobbítása ekkorra készült el. Szerkezeti szempontból ez egy szabályos, négyszögű, zárt udvarral ellátott épületet jelent, melynek északnyugati támpilléres zárófala később beépül a négy saroktoronyos épületbe. 1411-től kezdve az őszi és a tavaszi vadászidényt